

O. Kozynets, Y. Kolomiets, K. Lech. History of Ukrainian speech therapy in personalities: Raisa Averyanivna Yurova

The article analyzes and systematizes information about the life and scientific and pedagogical activity of speech therapist, associate professor of speech therapy of the National Pedagogical Drahomanov University Raisa Averyanovna Yurova. Thanks to theoretical research methods, we describe the main directions of its formation as an outstanding and authoritative teacher of the second half of the XX – early XXI century, identified and structured the periodization of life and scientific and pedagogical path of the scientist. The general aspects of scientific and pedagogical activity are also outlined: development of methods aimed at overcoming speech disorders and determining ways to eliminate them in students of auxiliary schools with mental activity; study of children with hearing and speech disorders; study of the organization of speech therapy work in the auxiliary school; identification of the main stages of development of coherent speech in children with rhinolalia; developing a guide to overcoming stuttering.

Raisa Averyanivna has made a great contribution to the development of methods for overcoming speech disorders in school-age children with mental retardation. In the late 80's of the twentieth century, the speech therapist conducted a number of scientific studies that allowed her to summarize the results and characterize them in their theoretical and practical considerations.

Key words: history of Ukrainian speech therapy, children with speech disorders, personalities, way of life, scientific and pedagogical activity, periodization, auxiliary schools, Ukrainian scientists.

DOI 10.31392/NPU-nc.series19.2020.41.08

УДК 376-056.264"-07/17"

Є. Ю.Линдіна

evgeniyalyndina.bgpu@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-4615-6807>

О.В.Козинець

o.v.kozynets@npu.edu.ua

<https://orcid.org/0000-0002-6325-4783>

КЛЮЧОВІ ВІХИ В РОЗВИТКУ ЛОГОПЕДІЇ: З ЧАСІВ АНТИЧНОГО СВІТУ ДО ПОЧАТКУ XVIII СТОЛІТТЯ

Вивчення архівних джерел та наукових доробок учених, які досліджували становлення спеціальної педагогіки, логопедії зокрема, дало змогу ретроспективно проаналізувати й описати важливі моменти становлення й розвитку логопедії з часів античного світу до початку XVIII століття. У статті простежується динаміка ставлення різних народів до порушень мовлення, виявлення та усунення мовленнєвих порушень в зазначений період. Показана залежність осіб з мовленнєвими порушеннями від державного світогляду, релігійних догм та освіченості населення. У статті окреслюються основні стародавні місця, історичні постаті та їхні погляди на мовленнєві порушення, на симптоматику, механізми та систему корекції.

Ключові слова: історіографія; спеціальна освіта; корекційна педагогіка; діти з порушеннями психофізичного розвитку; історія логопедії, порушення мовлення; хронологія

Постановка проблеми. За останнє десятиріччя соціальна політика багатьох європейських країн стосовно осіб з інвалідністю зазнала суттєвих змін. Ставлення до цієї соціальної групи людей, як до індивідів, якими необхідна лише опіка, і які не можуть долучатися до активного суспільного життя, змінилося. Сьогодні їх сприймають як повноправних членів суспільства, що мають рівні права з іншими громадянами країни. Але так було не завжди. Завдяки історіографії проблеми можна прослідкувати зміни та переломні моменти, необхідні для повного сприйняття змін суспільства та ставлення до осіб з особливими освітніми потребами.

Найважливіший принцип розвитку будь-якої науки — принцип історизму, що дозволяє простежити її від початку до сьогодні. Ретроспективний підхід до вивчення досвіду минулого дозволяє бачити досліджувані питання в процесі їхнього зародження, накопичення, розвитку і змін. В цьому аспекті, з позицій сучасної логопедії, вивчення спадщини попередніх поколінь допомагає описати історично сформовані основи логопедії.

Логопедія як галузь наукових знань виникла на межі різних наук: лінгвістичних, медико-біологічних, соціально-психологічних, педагогічних. Фундаментальне й багатофункціональне значення мови й мовлення в соціальному розвитку людини, складність самої мовленнєвої діяльності, пов'язаної з фізіологічними механізмами, з психологічними особливостями особистості індивіда, з особливостями його спілкування і соціальної поведінки, — все це пояснює і підтверджує правомірність виділення логопедії в окрему галузь наукових знань та важливість її історичного становлення впродовж різних століть.

Аналіз досліджень і публікацій. Вивченням розвитку та становлення спеціальної освіти займалися Т. Берник, Віт. Бондар, В. Гладуш, В. Золотоверх, Л. Кулик, М. Супрун, С. Федоренко, М. Ярмаченко та інші. Історію виокремлення логопедії в окрему галузь досліджували С. Ляпідевський, М. Рождественська, І. Сікорський та інші. Надання логопедичної допомоги різним категоріям дітей з позиції історичного аналізу простежували Т. Берник, Ж. Ковальчук, О. Козинець, Є. Ліндіна, О. Потапенко, О. Шевченко, М. Шеремет та інші.

Особливості розвитку психічних, неврологічних та мовленнєвих процесів у дітей з порушеннями мовлення, основні форми, методи та засоби навчання і виховання, специфіка формування їх особистості відображені в публікаціях та наукових працях Т. Берник, А. Винокур, О. Гопіченко, І. Дьоміної, О. Жильцової, С. Заплатної, С. Коноплястої, М. Савченко, Т. Сак, Л. Смірної, Є. Собонович, В. Тарасун, В. Тищенко, М. Шеремет, Р. Юрової та інших.

Мета статті — описати важливі віхи розвитку логопедії з часів античного світу до початку XVIII ст., дослідивши архівні та науково-педагогічні джерела.

У статті використовуються наступні **методи дослідження**: теоретичний аналіз, синтез та узагальнення відомостей і фактів із наукових, методичних та архівних джерел; пошуково-бібліографічний метод; системно-структурний; хронологічний та метод актуалізації історичного досвіду сприяли дослідженню наукової проблеми з позицій історичного опису, теорії та практики.

Виклад матеріалу дослідження. Зі збільшенням рівня економічного, соціального та політичного розвитку суспільства, його культурою, освітою та мораллю змінюється ставлення до питання інвалідності. Ці зміни підтверджують історичні корені багатогранної проблеми, що з'явилася з появою людського суспільства.

Літературні та філософські джерела, міфологія, історичні матеріали засвідчують різне ставлення суспільства до людей з інвалідністю в різні історичні проміжки. В античному світі до людей з інвалідністю ставилися з упередженням, вони не могли брати участь у суспільному житті та бути «повноцінними громадянами», а їхні порушення викликали містичний жах і вірування в те, що «хвороба» має демонічне походження (Бондар, 2003, Селиверстов, 1983). Серед таких порушень часто зустрічались розлади й мовленнєвого розвитку. Аналізуючи історичні факти розкривається ставлення до осіб з інвалідністю, формує підґрунтя для адекватного сприймання та осмислення цього питання сьогодні.

Найперші уявлення про мовленнєві порушення та прийоми їхнього подолання були пов'язані з природними умовами життя стародавньої людини, з її первинними інстинктами збереження життя й фізичного здоров'я, з містичною та релігійною уявою, з вірою в надприродні сили й чудеса. Це знайшло відображення в релігійних міфах і забобонах, в перших молитвах, заклинаннях, обрядових ритуалах, замовляннях (Селиверстов, 1983). Подальше накопичення й систематизація наукових знань в Стародавньому світі вели до того, що порушення мовлення переважно розглядалися поруч із різними ушкодженнями фізичного здоров'я й хворобами, що вражають людину, тобто виходили з медичних витоків.

Зокрема, у медичних працях Гіппократа, Аристотеля, Цельса, Галена, а пізніше й Авіцени, вперше відображені питання діагностики й класифікації мовленнєвих порушень, пояснення причин їх виникнення, опис симптомів та прийомів лікування. У медичних творах згаданих авторів дається опис органів та функцій слуху, зору, дихання, голосу, мовлення (зокрема, язика й губ); зустрічаються вказівки на провідну роль головного мозку. Серед причин мовленнєвих порушень тогочасні лікарі вказують недоліки в будові чи функції органів артикуляції, можливості виникнення мовленнєвих порушень центрального або периферичного походження вродженого чи набутого характеру. Виходячи з природи й характеру порушень мовлення, виникали й своєрідні рекомендації для їхнього усунення шляхом

водолікування, масажу, хірургічного втручання, кровопускання, полоскання травами та іншими лікарськими засобами. Про всі підходи за хронологією мова піде далі (Селиверстов, 1983, 1984; Хрестоматія з логопедії, 1997).

Культура лікування в **Єгипті** зародилася за 4000 років до н. е. А за 2000 років до н. е. розвинулася вже досить широка лікарська спеціалізація. Медицина в Єгипті перебувала в руках жерців. Звідси — жрецька, храмова медицина. Поняття про причини хвороб пов'язували з релігійними віруваннями: хвороби — наслідок вселення демонічних сил або веління богів. Одне із перших згадувань про мовленнєві порушення збереглося в найдавнішому медичному **папірусі Едвіна Сміта**, знайденому в одній із фівінських могил XVII ст. до н. е. У папірусі описуються різні випадки ушкодження й ураження різних частин тіла: констатується тип ураження, потім іде опис зовнішніх ознак, після чого — діагностичне судження, що закінчується приписанням щодо лікування хворого. Залежно від випадку, лікар міг озвучити один із наступних приписів: «я буду його лікувати», «буду за нього боротися» або «не буду навіть торкатися». Важливим для історії логопедії у папірусі є опис безнадійного випадку, коли людина втратила слух, мовлення та контроль за руками й ногами. Про цього пацієнта лікар написав, що «не буде його торкатися», зазначаючи, що шийний хребець втиснений в інший через падіння (Селиверстов, 2003).

У той же час у цьому медичному папірусі вперше звертається увага на мозок, локалізацію мозкових функцій. Вказується, що мозкова діяльність перебуває в тісному зв'язку з функцією керування кінцівками, і пропонується навіть визначити, у якій півкулі та в якій ділянці черепа відбувається ушкодження, тому, що від цього залежать різні форми паралічу. Аналізуючи ці записи, можемо припустити, що Едвін Сміт намагається говорити про *травматичну тотальну афазію* (описану значно пізніше О. Р. Лурією, який детально зміг її вивчити й описати лише під час Другої світової війни, так як мав для дослідження величезний арсенал поранених) (Селиверстов, 2003; Синьов, 1994).

У ці ж часові межі, в XVII ст. до н. е в **Індії** в одному з частин священного трактату «Веди», а саме в розділі XVI, описуються дві пластичні операції: *labiographia* і *rhinoplastica* — хірургічне лікування «заячої губи» і «вовчої пащі» (хейлопластика й уранопластика — в сучасній термінології). У жителів Індії медицина тоді була напрямом релігії. Не було жодної хірургічної операції, яка не мала б характеру священнодійства. Як хворий, так і сам лікар, зобов'язані були задовго до будь-якої операції приготувати себе, здійснивши перед цим цілу низку релігійних обрядів: очиститися духовно й тілесно (Селиверстов, 1983).

Про мовленнєві розлади в **китайській літературі** знаходимо деякі відомості в працях радянського лікаря П. Пясецького, який глибоко й ретельно вивчав давньокитайську медицину. Він описує, що з уроджених недоліків найчастіше трапляється «заяча губа». Проте в силу складнощів перекладу більша частина стародавньої китайської медицини так і залишається для нас невідомою.

У **Біблії** (Старий Завіт) зустрічається згадування про порушення мовлення в пророка Моїсея, що страждав заїканням і говорив невиразно. У **релігійному епосі** (Біблія, Коран, Талмуд) є багато згадувань про різні мовленнєві порушення (заїкання, «недорікуватість», раптова втрата мовлення, німота (зі збереженням слухом), глухота (зі збереженням мовленням), німота на ґрунті нервового потрясіння), описуються причини, що викликають заїкання й «недорікуватість». Окреслюються також чудесні зцілення мовленнєвих порушень. Зокрема зазначається, що пророки усували ці порушення поряд з іншими недугами, що вражали людину. Так, в «Біблії», наприклад, описується чудотворна діяльність Ісуса Христа, до якого приводили для зцілення усіх, хто мав різні хвороби й муки: біснுவатих, сновид, паралізованих, і він зцілював їх. Дослідникам удається в цьому аспекті простежити елементи медицини в релігійному епосі. Зустрічаються тут, зокрема, повідомлення про раптову втрату мови (афазія). Правда, у релігійних міфах і переказах згадуються мовленнєві порушення поряд з розумовою відсталістю, «глухонімотою», з особливостями психологічних проблем неповнолітніх. Ці згадки носять юридично-правовий характер з метою визначення осудності людини (Селиверстов, 2003).

Найбільший розквіт **грецької культури** припадає на V століття до н. е. Культурна спадщина Давньої Греції було сприйнята Римською імперією як період найбільшої могутності й розквіту культури, період якої від II ст. до н. е. до I ст. н. е. Спочатку знання у стародавніх греків не були розділені на окремі науки й об'єднувалися загальним поняттям «філософія». Філософські вчення Стародавньої Греції — це матеріалізм та ідеалізм. Матеріалістична лінія Демокрита й ідеалістична лінія Платона

відображали боротьбу рабовласницької демократії із земельною рабовласницькою аристократією. У часи Платона й Демокрита висвітлюються проблеми загального виховання дітей. Зокрема, **Платон** дає вікову періодизацію розвитку дитини з описом особливостей кожного етапу. Він особливого значення надавав використанню ігор з маленькими дітьми й ретельному вибору літературного матеріалу для навчання дітей (Селиверстов, 1983).

Одне з найперших згадувань про мовленнєві порушення в літературі стародавньої Греції зустрічається в **Геродота**, який описує специфічне мовлення киренського царя Батта (говорив швидко, невиразно, спотикався, недоговорював закінчення слів). У сучасній логопедичній літературі прийнято вважати, що термін «баттаризм» походить саме від імені цього царя. Киренський цар Батт так названий, тому що мав заїкання або таким прикидався, щоб краще приховати свої наміри. Його справжнє ім'я було Аристотель.

Уперше найбільш повні й системні відомості про мовленнєві порушення зустріються в давньогрецького лікаря й натураліста **Гіппократа**. Зокрема зустрічаються згадування багатьох, відомих нам зараз, мовленнєвих порушень: arhonia, anaudia, traulotes, asarheia, ischnophonia, які можна трактувати як: втрата голосу (афонія), втрата мовлення (суч. — алалія, афазія), «недорікуватість», невиразне мовлення, заїкання. У своїх творах Гіппократ пише про центральну роль головного мозку у всій діяльності людини («Око, вухо, язик, руки й ноги виконують усе те, що схвалить мозок», «Коли мозок страждає від удару, хворий втрачає мовлення, не бачить і не чує»). Гіппократ описує органи й функції слуху й зору людину, деталізує свій погляд на механізм утворення голосу й мовлення людини, де окремо визначає роль повітряного струменя, язика. Він пояснював, що люди говорять внаслідок виштовхування повітря назовні через ротову порожнину. Язик артикулює внаслідок ударів у піднебіння й зуби, що дає ясність звукам. Якби язик не артикулював, то людина не мала б роздільного мовлення (Селиверстов, 2003, с.56).

У своїх творах Гіппократ описує окремі розлади голосу, мовлення й слуху та способи їхнього лікування. Причину розладів функцій головного мозку, слуху, зору, голосу й мовлення він вбачав у *надлишку різної вологи у відповідних органах*.

У медичних творах **Аристотеля**, з позиції порівняльної анатомії органів мовлення людини й тваринного світу, визначається, якими якість повинен володіти мовленнєвий апарат для утворення роздільного й зрозумілого мовлення. У педагогічних творах Аристотеля розглядаються питання розумового, фізичного, морального виховання дітей, роль вправ, роль родини у виховному процесі. І не має ніяких згадувань про мовленнєві порушення. Саме це підтверджує думку, що вони в ті далекі часи належали до розряду хвороб і тому були в руках лікарів (Малофеев, 1996).

Плутарх описував проблеми з мовленням Демосфена. Вивчаючи записки біографів, І. Сікорський дійшов висновку, що блискучий оратор стародавності Демосфен страждав заїканням. Мовленнєві судоми в нього були настільки сильні, що були помітні навіть у його жестах. Демосфен мав і типовий для багатьох заїкуватих характер: був у край вразливий та боязкий, внаслідок чого відрізнявся тихим голосом і непевністю в собі. Оратор самостійно рятував себе від заїкання, замовивши дзеркало в повний ріст, уважно вивчав недоліки свого мовлення та поведінки. Це дозволило йому намітити систему різних мовленнєвих вправ, серед яких найбільшого значення він надавав розвитку дихання. Демосфен затримував дихання, виголошував довгі фрази на видиху, голосно декламував вірші. Для розвитку сили та скоординованості рухів артикуляційного апарату при виконанні вправ він тримав у роті дрібні камінці (Безлюдова, 1992; Селиверстов, Гаубих, 1984).

Римський вчений **Цельс** спостерігав за паралічем язика та приростанням кінчика язика до нижньої частини ротової порожнини. Убачав причину порушення мовлення в недоліках будови або рухливості периферійної частини мовно-рухового механізму. Цельс рекомендував хірургічні, терапевтичні засоби й мовленнєві тренування для розвитку мовлення.

Давньоримському лікарю й натуралісту **К. Галену** належить заслуга диференційного опису наукової термінології «хвороб» мовлення. Він остаточно з'ясовує значення термінів anaudia (афазія), arhonia (афонія), ischnophonia (заїкання), traulotes («недорікуватість»), asarheia (невиразне мовлення). Клавдій Гален у своїх роботах описав механізм дихання, вперше вказав на причини порушення мовлення центрального й периферійного характеру, розрізнув їхній вроджений і набутий генез.

Марко Фабій Квинтиліан був прихильником раннього розвитку мовлення в дітей.

Рекомендував стежити в процесі виховання дітей за їхньою правильною звуковимовою, вказував на значення мовного оточення для формування правильного мовлення, говорив про деякі можливі порушення фонетичної сторони мовлення в дитини й давав практичні поради для їхнього попередження й усунення (Селиверстов, 1983).

У філософських, історичних, педагогічних і медичних творах (Демокрита, Платона, Геродота, Гіпократата, Аристотеля, Цельса, Галена, Квинтиліана й ін.) висвітлені погляди видатних розумів тієї епохи на питання виховання дітей, збереження здоров'я, зустрічаються згадування про виховання правильного мовлення, порушення мовлення, про засоби їх попередження й подолання. Це дає можливість нам підкреслити, що логопедичні проблеми почали вивчатися ще до V ст. до н.е.

У цей же період поряд з хірургічним втручанням при мовленнєвих порушеннях у Цельса зустрічається думка про необхідність мовленнєвих вправ, тому що хірургічні втручання не завжди приносять бажаний ефект. Ці факти зустрічаються в творах енциклопедистів Аеція Амідського та Павла Егінського У документах, які зібрав І. Сікорський, Антилл, Аецій Амідський, Павло Егінський розглядали хвороби язика, його вуздечки як порушення мовлення й окреслювали різні хірургічні способи підрізання язика. **Антилл** розрізняв три вуздечки язика: середню й дві бічні. Укорочення вуздечки, на його думку, впливає на звуковимову. **Аецій Амідський** хворобам мовлення присвятив цілий розділ. Автор виділяв джерела порушення мовлення — від недоліків язика та детально описував хірургічні способи лікування язика, а саме його підрізання (Селиверстов, Гаубих, 1984).

У плані терапії заїкання **Орибазій**, пропонував таку послідовність роботи: промовляння напам'ять уривків епічного, потім ліричного характеру. Починати з можливо низького тону, поступово підвищуючи голос і знову знижуючи; читання. Починати з уривків напам'ять; у мовленні робити глибокий вдих. У курсі терапії зверталась увага на низький голос, важкі комбінації звуків, мовлення під такт, поступовість дидактичних прийомів (спочатку під керівництвом наставника, потім у вигляді читання й, нарешті, у формі бесід) (Селиверстов, 2003).

Починаючи з VII ст. в країнах **Близького і Середнього Сходу** виникла і розвинулася багата й різнобічна культура народів Сходу, іменована арабською. Культура народів Сходу (часів **арабських халіфатів**) успадкувала цінні досягнення давньосхідної й античної цивілізації, які в подальшому послужили одним із джерел західноєвропейської цивілізації. Періодом найбільшого розквіту культури й науки народів Сходу часів арабських халіфатів були IX — XI ст. Найбільшими представниками цього етапу були енциклопедисти Мухаммед Аль-Хорезми, Авіценна, Аль-Біруні.

Авіценна (Ібн Сіна) — найбільший учений свого часу, філософ, лікар, натураліст і поет народів Середньої Азії. Задовго до того, як передова філософська думка Європи поставила на перше місце спостереження й досліди, Ібн Сіна застосовував спостереження й досвід у розв'язанні питань медицини. Він описав *менінгіт* як особливу хворобу, вказував, що при гострих захворюваннях може спостерігатися психоз та рекомендував музику як терапевтичний засіб. Світову славу приніс вченому **«Канон лікарської науки»** — енциклопедичний звід медичних знань прадавнього світу, підсумок поглядів та досвіду давньогрецьких, римських, індійських і середньоазійських лікарів. Але він не обмежився переказом минулого, а зробив *критичний підсумок розвитку медицини до XI в.* Ця праця була надрукована з численними копіями різними мовами світу (Селиверстов, 1983).

У «Каноні лікарської науки» є інформація про порушення мовлення й про способи їхнього лікування. Ібн Сіна пише про значення різних органів артикуляції в акті мовлення, про можливу патологію в їхній будові й функціях, що призводить до порушень мовлення, що розбудовує й доповнює думку Аристотеля. Причину неправильної будови або функціонування органів артикуляції Ібн Сіна вбачав в *переповненні органів артикуляції вологою або через спазм*. Учений зазначав, що надмірна величина язика буває від притоку крові, а іноді від надмірної кількості вологи. Окреслював, що розслаблення язика іноді приводить до того, що мовлення або утруднюється, або спотворюється. Серед таких «спотворень» він визначав «картавість» та «недорікуватість». Поряд з порушеннями периферійної частини мовленнєвого апарату Ібн Сіна убачав можливість ураження і його центральної частини, що теж приводить до різних порушень мовлення. Враховуючи означені причини мовленнєвих порушень, Ібн Сіна рекомендував і відповідне «лікування»: пускати з судин язика кров, робити рухові вправи для язика, терти язик нашатирем із сушеним кислим молоком, полоскати горло перцем, гірчицею, натирати в'язкими ліками тощо, що зменшить слинотечу.

Учений мав своєрідний погляд і на причину й усунення *заїкання*. Він стверджував, що розлад мовлення відбувається через *проблеми в м'язах гортані*. Людині важко видавати звуки, тому що м'язи грудей та гортані приводяться в рух. Але, якщо зробити глибокий вдих, починаючи говорити, то мовлення унормується. Можна вважати, що точка зору Ібн Сіна на мовленнєві порушення відповідала поглядам лікарів Європи XI — XVIII ст (Селиверстов, 1983).

Паралельно з розвитком логопедичних поглядів на мовленнєві порушення, їх причини та усунення на Сході, в Європі теж відбувалося становлення майбутньої науки логопедії.

Західна Європа. V-XVI ст. Характерним для Середньовіччя є розповсюдження «богоугодних закладів» — благодійних закритих установ для піклування дітей. Вони виникли ще в Римській імперії через збільшення злиднів та епідемій. Громадська допомога бідним дітям, сиротам в період раннього феодалізму взяла на себе *християнська церква*. Так, в **IV ст. в Італії** з'являються будинки для підкинутих дітей та сиріт при монастирях, сирітські будинки при госпіталях. Пізніше, в VIII-IX ст. з'являються будинки піклування позашлюбних дітей у великих містах при єпископських кафедрах (Бондар, 2005).

У **IX-XIV ст.** масово організовувались будинки піклування за позашлюбними дітьми, виховні будинки, що створювались гільдіями та благодійними товариствами в містах Центральної Європи (Ковальчук, 2018).

У **XV-XVI ст.** в ряді країн Західної та Центральної Європи почала складатися буржуазна ідеологія й культура, обумовлена зародженням капіталістичного способу виробництва. Поява перших ознак нових соціальних відносин мала як наслідок призвести до виникнення й нового погляду на навчання дітей. У роботах французьких, англійських, німецьких гуманістів описуються питання фізичного виховання, розвитку мовлення протилежні середньовічній муштрі. Обов'язковим стає *використання ігор, забав, розвитку спостережливості, повага до особистості дитини, наочний метод навчання*.

Яскравий представник епохи Відродження **Франсуа Рабле** у своїх працях підіймав питання гармонійного виховання дітей, і, зокрема, формування правильного мовлення. Серед методів описував слухання зразків читання, виступів, риторичних суперечок та бесід, що відточують майстерність красномовства. Відмічав важливість уроків співу, читання вголос, тренування писемного мовлення та розвиток грудної клітини й легеневої для розвитку голосу та мовлення. Також запропонував систему розвитку мовлення разом із інтелектуальним і фізичним вихованням (Бондар, Золотоверх, 2005).

Починаючи зі стародавніх часів, порушеннями мовлення, зокрема і лікуванням *заїкання*, займалася класична антична медицина, а за нею і середньовічна, вбачаючи причину хвороб мовлення то в ураженні мозку, то в анатомічних розладах органів артикуляції. Причому сутність хвороби була, за уявленнями тих часів, в суто механічних причинах (Золотоверх, 2002). Хоча й не дивно, адже філософія тоді існувала окремо і вчення про душу було поза компетенцією медиків. А перед тогочасними лікарями стояло непросте завдання: виправляти порушення мовлення та вчити плавності мовлення. Пацієнти чекали миттєвого результату і свідомо були згодні навіть на болісні хірургічні втручання, аби повернути собі гарну вимову та говорити плавно. Однак *заїкання* продовжувало залишатися непростю хворобою (Селиверстов, 1983).

У Візантії теж збереглися деякі елементи античної культури. В період Хрестових походів, завдяки спілкуванню Сходу й Заходу, частина культурних та медичних надбань стала відомою і Західній Європі. Згодом ця культура й інші суспільні надбання проникли і в Древню Русь (в XV ст.). Однак, починаючи з XV ст. й до IX ст. не вдається знайти вагомих матеріалів, які б описували, як лікувалися мовленнєві порушення **на Русі**. Причиною тому, можливо, є те, що часті напади на Русь монголо-татарського іга, печенігів, половців, шведських феодалів та інших, а крім того ще й повальні епідемії вели до масштабного знищення та занепаду накоплених культурних, медичних та духовних цінностей. Та наприкінці IX — початку X століття на Русі відбувається перехід від язичництва до християнства. З цим переходом пов'язаний розвиток християнської писемності, розвивається древноруська та перекладна література (Селиверстов, 2003).

Тож складні та суворі умови життя наших предків послужили причиною тому, що літературні пам'ятки Русі до XVIII ст. майже не збереглися. І про уявлення давніх слов'ян про мовленнєві розлади та прийоми їх подолання можна судити лише за матеріалами вивчення та аналізу збережених літописів,

словників, прислів'їв, приказок, повір'їв, травників.

У давньоруській мові існував цілий ряд назв-визначень, які характеризували порушення мовлення (Селиверстов, 1983, с.63): «языкоболезние» — хвороби мовлення, комплекс різних мовленнєвих порушень; «Косноглаголивый, косноязычен» (недорікуватий) — той, який повільно говорить, наче через силу; «косный» — значило повільний («Косноязычен аз есмь»); «мудьногласный, мудьноязычен» — те ж саме, що й «недорікуватий»; «гугнивый» — невиразний, важкий у мовленні, той, який говорить під носа; гугнить — значило шепотіти («И ясн будет язык гугнивых», «Отверзшему уста гугнивому», «Купина бо показа мудьноязычному и гугнивому Моисеови»); «фофливый» — значило шепелявий; бобливый, травливый, флекавый — йшлося про порушення темпу й ритму мовлення («Он же травлив, он же флекав, гугнив же паки другый, к сим же ин заяклив, боблив же есть другый и фофлет и момлет паки ин»); «заякливый, медленноязычен» — значило заїкається («Заякливо бо, рече, есьм и медленноязычен»); «неморочевый, немоватый» — мається на увазі неясне мовлення, вимова, дитячий лепет («детское немование»).

Це далеко не весь перелік назв, які використовували наші давньоруські предки. Ми обрали лише ті, які в більшій мірі дотичні до порушень мовлення. Варто наголосити, що в ті часи термінів-визначення порушень мовлення створювалися або за описовою ознакою («языкоболезньствие», «косноглаголивый», «мудьногласный» тощо), або по співзвучності з мовленнєвим порушенням («заякливый», «гугнявый», «немой») (Селиверстов, 1983, 2003).

Описовий та звуконаслідувальний принципи створення термінів-визначень зберігся в народі і в пізніший час. З'явилися такі слова-терміни як «алалика», «лалика», «барма», «ерготанье», «картавість» (для позначення недоліків вимови сонорів р, л.); «музюкать», «пришептувати», «шепеляння», «свіблость», «сюсюкання» (для позначення недоліків шиплячих і свистячих звуків); «вовча паща», «заяча губа» (для позначення незрощення, ринолалії); «безгласіє», «беззвуччіє», «бубоніти», «гугнявий», «гундосити», «гнусливий», «нюгандать», «сіпота», «сап», «хрипота» (для позначення недоліків голосу, носового відтінку вимови). У цілому невиразне, нерозбірливе, змазане та неясне мовлення позначалася цілим рядом визначень: «німий алабор», « барабошить», «без'язиччя», «беканья», «блебетать», «бурмотіти», «буркать», «варнякати», «качкати», «кубьякать» тощо (Малофеев, 1996).

При вивченні ставлення древніх слов'ян до проявів порушень мовлення, важливо також згадати про *прислів'я та приказки* давньоруського народу, керуючись тою думкою, що прислів'я та приказки були і є одним з найдавніших видів народної творчості.

У той час про *артикуляцію* говорили так (Селиверстов, 1983, с.67): «У нього губа , як халява у чобота». «Говори доладно, коли язык підвішений ладно». «Великий язык у корови, та говорити не допомагає». «Сказав би і віл, але язык, як кіл». «Прожуй слово — тоді вимовиш».

Про *темп і плавність мови* (квапливість, сповільненість, запинки та заїкання): «Говорити — не працювати, поспішати не треба». «Каже, рівно як в стінку горох сипле». «Каже, як спить». «Каже, наче три дні хліба не їв». «Від його слівця не дочекаєшся кінця». «Каже — що родить». «Слово за словом в перебії їде». «Що не слово — то гиря». «Краще ногою спіткнутися, ніж язиком». «Стій — не хитайся, ходи — не спотикайся, говори — не затинайся». «Поквапити заїку — нічого не зрозумієш».

Таким чином, у прислів'ях та приказках давньоруського народу не відображена широта термінів-визначень, які характеризують порушення мовлення, про які було сказано вище і які зустрічалися в словниках того часу. Можливо, одна з причин тому, що стародавні слов'яни відносили мовленнєві порушення до числа хвороб, які вражають людину. А, як відомо, сміятися над хворою людиною вважалося справою грішною чи блюзнірською (Бумарскова, 2014).

На те, що стародавні слов'яни розуміли мовленнєві порушення як хворобу чи недуг, послані на людину вищими або темними силами, вказують й інші джерела. Наприклад , у другому заговорі Ісуса Христа є своєрідний діалог, який відбувся між Ісусом і Недугом. Ісус запитує: «Куди йдеш, Недуг?» А той відповідає: «Іду, Пане, на людину, хворість і хвороби їй несую...». І далі перераховує їх: «...переломити щелепи, поранити зуби, оглушити вуха, засліпити очі, гугнявить наслати, викривити уста, розслабити язык, наслати спотикання язикові» тощо (Селиверстов, 1983).

У «Домострої» (XVI ст.) в главі 8 «Како врачеватися христіанам оть болезней и оть всякихъ скорбей...» в ряді перерахованих хвороб, що за гріхи людські Бог посилає на людей для залякування і

покарання, фігурують глухота, німота, недорікуватість, заїкання, гній, сухоти, зубний біль, грижа, тощо (Селиверстов, 2003).

Убачаючи в хворобах та недугах прояв якихось вищих або темних сил, стародавні слов'яни лікування цих недуг також пов'язували з різними забобонами, обрядовими ритуалами, заклинаннями, знахарством, з прийомами народної медицини. Звідти дійшли й до нашого часу такі вирази: «вселився злий дух», «щоб не наврочили», «від порчі», «накликати біду», «кара Божа» тощо. Проти злих духів порчі, наговорів використовувалися «чарівні слова», обкурювання, амулети, талісмани, «відписування письменами». Для цього застосовувалися підвіски на клаптику папірця з абракадабрю, обмірювання ниткою, зав'язування нитки на пальці для лікування. Заїкання лікувалося теж такими методами (Бондар, 2005).

Великі надії покладалися на так звані *лікувальні молитви* (Бондар, Золотоверх, 2007). У цих молитвах також можна знайти згадки і про мовленнєві розлади. Наприклад, в «Молитві Іоанна Златоуста від всіляких недугів» говориться буквально наступне: «Господи, зними недугу і всяку хворобу у цієї людини, раба твого (ім'я) з голови і волосся, з вуст, зубів, носа, язика та під'язиччя, гортані та голосу...».

Як бачимо, розуміння сутності хвороб та недуг, у тому числі й мовленнєвих розладів та прийомів їх подолання, було спочатку тісно пов'язане у слов'ян з забобонами, повір'ями та обрядовими ритуалами. Це було, у свою чергу, відображенням ще тих далеких часів, коли всі явища об'єктивного світу представлялися людям в людських образах, тобто наділялися людськими властивостями. Тож перші спроби пояснити сутність хвороб таким чином – закономірний продукт розвитку людського суспільства.

Однак з посиленням державної потужності Київської Русі, а згодом уже й після повалення монголо-татарського ярма та розвиток культурних зв'язків з іншими державами (насамперед з Візантією, Арабськими халіфатами) сприяли накопиченню і вдосконаленню знань як з медицини, так і з культури (Селиверстов, 1983). Все це вплинуло на привнесення нових поглядів на лікування порушень мовлення.

У *травниках, лікарських порадиниках*, які в більшості своїй є компіляціями перекладних творів Гіппократа, Аристотеля, Галена, Авіцени, знаходять відображення погляди цих лікарів і на розлади мовлення та засоби їх подолання. На думку М. Лахтіна (Бондар, 2005), більшість лікарських порадиників-травників є продуктами колективної творчості. Вони перекочувували з країни в країну, перекладалися з однієї мови на іншу, доповнювалися і змінювалися. Ці рукописні лікарські порадиники відрізняються дуже широким і строкатим змістом. Вони не обмежуються переліком тілесних хвороб з описом ліків від них, а стосуються майже всіх випадків людського життя.

У різних схожих посібниках є численні вказівки на те, як слід лікувати розлади слуху, голосу, німоту, заїкання (Селиверстов, 1983, 2003; Хрестоматія з логопедії, 1997). Для прикладу, при заїканні рекомендувалося вживати персики і шавлію. Крім того, якщо заїкання виникло від переляку, радилося налякати людину вдруге штучно і при тому так, щоб переляк на цей раз уже супроводжувався радістю. Але крім переляку, доцільно привчити хворого до протяжної співучої вимови або змушувати його повторювати різного роду тарабарщину. Якщо ж хвороба виникла через приростання язика, то його треба трохи підрізати.

Оцінюючи в цілому практичну значимість рекомендацій лікарських порадиників, травників, М. Лахтін зазначав, що «поряд з небагатьма, дійсно корисними відомостями, в них багато забобонних пережитків і слідів грубого невігластва» (Золотоверх, 2002). Наведені вище приклади чудово ілюструють цю думку. Ми також погоджуємося з автором.

Однак варто розповісти й про інші форми організації допомоги людям з мовленнєвими порушеннями в частині Русі.

При вивченні літературних джерел (Селиверстов, 1983) про життя слов'ян до XVIII ст. не вдалося знайти прямих вказівок на суспільне становище дітей з порушеннями мовлення і про можливі форми організації допомоги для них. Однак за деякими джерелами, можна припустити, що діти з тяжкими порушеннями мовлення належали до числа «убогих» (тобто таких, які позбавлені покровительства Бога), як і сліпі, глухі, розумово- та фізично неповноцінні діти (А. Басова, О. Дьячков, А. Доброва, Х. Замський, М. Ярмаченко), і зневажалися, в першу чергу, монастирями і церквою.

Однак з X ст. на Русі за церквою офіційно було закріплено функцію громадського піклування про знедолених. Десята частина прибутків відраховувалась скарбницею духовенству для організації притулків та богодільень («убожниць»).

У літературі (Бондар, 2005; Селиверстов, 1983) є відомості з літописів про організацію при деяких монастирях таких притулків. Зокрема, при Києво-Печорському (тоді ще) монастирі в XI ст. був великий будинок для убогих та сиріт. Особи з порушеннями мовлення, у тому числі й заїкуваті, теж підлягали під цю категорію населення. Пізніше в XVI-XVIII ст. подібні будинки були відкриті в Новгороді, Пскові, Москві, Ростові, Смоленську, Харкові, Полтаві, Одесі та інших містах.

Та необхідно відзначити й не дуже приємні факти в історії. Незважаючи на те, що для слов'янських держав більше, ніж для яких інших держав світу, характерно було в цілому гуманне ставлення до убогих, у той же час ці ж самі убогі (а в їх числі й особи з вадами слуху, зору, мовлення, інтелекту) піддавалися звичайній експлуатації, представляючи для монастирів дармову робочу силу (Бондар, 2005).

З цього приводу А. Басова зазначає: «Таке собі «милосердя» монастирів мало також деякий сугубо матеріальний зміст. Убогі діти, з одного боку, викликали глибоку жалість населення і сприяли додатковому припливу пожертвувань. З іншого — за стінами монастирів, в години відсутності відвідувачів, убогі діти піддавалися звичайнісінькій експлуатації і важко працювали, заробляючи собі поїсти (Селиверстов, 1983, с.34).

Висновки. Тож, підводячи підсумки про період стародавніх часів до XVIII ст., можна говорити про те, що незважаючи на вміння розрізняти різні мовленнєві порушення, більшість народів не мали загальноприйнятих і чітких термінів для позначення мовленнєвих порушень. Терміни-визначення, їх характеристика та шляхи подолання створювалися в народі за принципом опису порушення або за співзвучністю з ним. Безпосередньо самі порушення мовлення в багатьох країнах прирівнювалися до хвороб та недуг, посланих на людину вищими силами або злим духом чи злими людьми. Через це подолання та лікування порушень було пов'язане з забобонами, обрядовими ритуалами, заклинаннями, знахарством. Не полегшувало долю осіб із порушеннями мовленнєвого розвитку й перебування в богодільнях при церквах та монастирях, де ні логопедичної, ні психологічної допомоги їм там не надавалось. Окрім цього, таких людей ще й фізично експлуатували як безкоштовну робочу силу. Таким чином, розвиток логопедії як науки має глибоке коріння й своєрідний характер, тісно пов'язаний із соціально-економічним і політичним укладом прадавніх слов'ян.

Список використаних джерел:

1. **Безлюдова А. В.** Патология речи: история изучения, диагностика, преодоление. СПб. : Образование, 1992. С. 17-27.
2. **Бондар В. І.** Проблема корекційного навчання у спеціальній педагогіці. К. : Наш час, 2005. 176с.
3. **Бондар В. І., Золотоверх В.В.** Історія олігофренопедагогіки. К. : Знання, 2007. 375 с.
4. **Бумарскова К. П.** *История логопедии в лицах.* Персоналии: методическое пособие. Саратов : «Наука образования», 2014. 70с.
5. **Золотоверх В. В.** Історичні аспекти розвитку спеціальної освіти в зарубіжній практиці (кінець XIX — початок XX ст.). *Дефектологія.* Київ, 2002. №2. С. 50-53.
6. **Ковальчук Ж. М.** Передумови становлення теоретичних основ спеціальної освіти в Україні у першій половині XX століття. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова.* Серія 19. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія. 2018. № 36. С. 62-68.
7. **Малофеев Н. Н.** Специальное образование в России и за рубежом: В 2-х частях. Часть 1: Западная Европа . М. : Печатный двор, 1996. 182с.
8. **Селиверстов В.И.** Первые сведения о речевых расстройствах и приемах их преодоления. *Методические разработки к спец. курсу «История логопедии».* Вып. 1. - М.: Академический Проект, 1983. 732 с.
9. **Селиверстов В. И., Гаубих Ю. Г.** Педагогические истоки логопедии : Методические разработки к спец. курсу «История логопедии». Вып. 2. М., 1984. 76с.
10. **Селиверстов В. И.** История логопедии. Медико-педагогические основы: Учебное пособие для вузов. М. : Академический Проект, 2003. 384 с.
11. **Синьов В. М.** Основы дефектологии. К. : Вища школа, 1994. 143 с.
12. **Хрестоматія по логопедії** : учебное пособие / под ред. Л. С. Волковой, В. И. Селиверстова. М. : Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 1997. 560 с.

2.

References

1. **Bezlyudova A. V.** Patologiya rechi: istoriya izucheniya, diagnostika, preodolenie [Speech pathology: history of study, diagnosis, overcoming]. SPb. : Obrazovanie, 1992. S. 17-27 [in Russian].
2. **Bondar V. I.** Problema korektsiinoho navchannia u spetsialnii pedahohitsi [The problem of correctional training in special pedagogy]. K. : Nash chas, 2005. 176s. [in Ukrainian].
3. **Bondar V. I., Zolotoverkh V.V.** Istoriia olihofrenopedahohiky [History of oligophrenic pedagogy]. K. : Znannia, 2007. 375 s. [in Ukrainian].
4. **Bumarskova K. P.** Istoriya logopedii v lichah. Personalii: metodicheskoe posobie [History of speech therapy in faces. Personalities: methodical manual]. Saratov : «Nauka obrazovaniya», 2014. 70s. [in Russian].
5. **Zolotoverkh V. V.** Istorychni aspekty rozvytku spetsialnoi osvity v zarubizhnii praktytsi (kinets XIX — pochatok XX st.) [Historical aspects of the development of special education in foreign practice (late XIX — early XX centuries.)]. Defektolohiia. Kyiv, 2002. №2. S. 50-53. [in Ukrainian].
6. **Kovalchuk Zh. M.** Peredumovy stanovlennia teoretychnykh osnov spetsialnoi osvity v Ukraini u pershii polovyni XX stolittia [Prerequisites for the formation of the theoretical foundations of special education in Ukraine in the first half of the twentieth century]. Naukovyi chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M. P. Drahomanova. Seriya 19. Korektsiina pedahohika ta spetsialna psykholohiia. 2018. № 36. S. 62-68. [in Ukrainian].
7. **Malofeev N. N.** Special'noe obrazovanie v Rossii i za rubezhom: V 2-h chastyah. CHast' 1: Zapadnaya Evropa [Special education in Russia and abroad: In 2 parts. Part 1: Western Europe]. M. : Pechatnyj dvor, 1996. 182s. [in Russian].
8. **Seliverstov V. I.** Pervye svedeniya o rechevyh rasstrojstvah i priemah ih preodoleniya. Metodicheskie razrabotki k spec. kursu «Istoriya logopedii» [The first information about speech disorders and methods of overcoming them.]. Vyp. 1. - M.: Akademicheskij Proekt, 1983. 732 s. [in Russian].
9. **Seliverstov V. I., Gaubih Yu. G.** Pedagogicheskie istoki logopedii : Metodicheskie razrabotki k spec. kursu «Istoriya logopedii» [Pedagogical sources of speech therapy: Methodical developments for special. course «History of speech therapy»]. Vyp. 2. M., 1984. 76s. [in Russian].
10. **Seliverstov V. I.** Istoriya logopedii. Mediko-pedagogicheskie osnovy: Uchebnoe posobie dlya vuzov [History of speech therapy. Medical and pedagogical basics: A textbook for universities]. M. : Akademicheskij Proekt, 2003. 384 s. [in Russian].
11. **Sin'ov V. M.** Osnovi defektologii [Fundamentals of defectology]. K. : Vishcha shkola, 1994. 143 s. [in Ukrainian].
12. **Hrestomatiya po logopedii : uchebnoe posobie / pod red. L. S. Volkovoj, V. I. Seliverstova.** [A textbook on speech therapy: a textbook / ed. L. Volkova, V. Seliverstov] M. : Gumanit. izd. centr VLADOS, 1997. 560 s. [in Russian]

Евгения Лындина, Александр Козинец. Ключевые моменты в развитии логопедии: со времен античного мира до начала XVIII века

Изучение архивных источников и научных разработок ученых, исследовавших становления специальной педагогики, логопедии в частности, позволило ретроспективно проанализировать и описать важные моменты становления и развития логопедии со времен античного мира к началу XVIII века. В статье прослеживается динамика отношения разных народов к нарушениям речи, их постепенное принятие, выявление и устранение речевых нарушений в указанный период. Показана зависимость лиц с речевыми нарушениями от государственного мировоззрения, религиозных догм и образованности населения. В статье определяются основные древние места, исторические фигуры и их взгляды на речевые нарушения, на симптоматику, механизмы и систему коррекции.

Ключевые слова: историография; специальное образование; коррекционная педагогика; дети с нарушениями психофизического развития; история логопедии, нарушение речи; хронология

Yevheniia Lyndina, Oleksandr Kozynets. Key milestones in the development of speech therapy: from the ancient world to the beginning of the eighteenth century

The study of archival sources and scientific achievements of scientists who studied the formation of special pedagogy, speech therapy in particular, allowed to retrospectively analyze and describe important moments of formation and development of speech therapy from the ancient world to the early eighteenth century. The article traces the dynamics of the attitude of different peoples to speech disorders, their gradual adoption, detection and elimination of speech disorders in this period. The dependence of people with speech disorders on the state worldview, religious dogmas and education of the population is shown. The article outlines the main ancient places, historical figures and their views on speech disorders, symptoms,

mechanisms and system of correction.

Key words: historiography; special education; correctional pedagogy; children with mental and physical disabilities; history of speech therapy, speech disorders; chronology

DOI 10.31392/NPU-nc.series19.2020.41.09

УДК 316.61:159.9-051

В. Є.Коваленко

kovalenzov811@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-7792-4653>

ОСОБЛИВОСТІ ЕМОЦІЙНО-РЕГУЛЯТИВНОГО КОМПОНЕНТА СОЦІАЛІЗОВАНОСТІ ДІТЕЙ СЕРЕДЬОГО ТА СТАРШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ З ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМИ ПОРУШЕННЯМИ

У статті на основі порівняльного аналізу стану сформованості емоційно-регулятивного компонента соціалізованості школярів з інтелектуальними порушеннями та нормотиповим розвитком виявлено його специфічні особливості, властиві дітям з порушеннями інтелекту. Емоційно-регулятивний компонент соціалізованості дозволяє оцінити ступінь адаптованості особистості, ступінь сприйняття, розуміння та оцінки власної особистості, здатність до вольової регуляції. У ході дослідження було використано наступні методи: теоретичні: порівняння, узагальнення та систематизація науково-теоретичних даних для вивчення стану розробленості проблеми та шляхів її вирішення; емпіричні та статистичні. Виявлено значущі відмінності за показниками «ступінь об'єктивності самооцінки», «рівень домагань», «вольова регуляція», «адаптованість» між групами школярів з нормотиповим розвитком та інтелектуальними порушеннями.

Ключові слова: соціалізація, соціалізованість, школярі з ІП, емоційно-регуляторний компонент, самооцінка, адаптація.

Постановка проблеми. Проблема соціалізації та розвитку школярів з ІП (ІП) є однією з провідних у корекційній педагогіці та спеціальній психології, адже внаслідок «первинного дефекту» ці процеси в осіб з розумовим дизонтогенезом є ускладненими (В. Синьов, 2008). Загальний рівень соціалізованості школярів з ІП, як результат їх соціалізації на стадіях адаптації, індивідуалізації та інтеграції, залишається низьким (Хохліна, 2009). Означене актуалізує проблему визначення стану сформованості та особливостей окремих компонентів соціалізованості, що дозволить визначити конкретні технології корекційного впливу на них. Особливого значення набуває визначення стану саме емоційно-регулятивного компонента соціалізованості, адже інтеріоризовані соціальні та моральні норми, правила лише тоді стають регуляторами поведінки індивіда, коли він визнає і встановлює для себе їх суб'єктивну цінність, демонструє вміння орієнтуватися на них у ситуаціях морального вибору (В. Коваленко, Ю. Бистрова, Н. Сінопальнікова, 2021).

Аналіз досліджень і публікацій. Проблема емоційно-регулятивного компонента соціалізованості школярів з ІП як результату соціалізації особистості на дотрудовій стадії соціалізації, що включає в себе адаптацію, індивідуалізацію та інтеграцію, не набула достатнього висвітлення у спеціальній психолого-педагогічній літературі. Переважно вона досліджувалась у контексті емоційно-особистісного розвитку школярів з ІП (Ю. Бистрова, 2021; В. Коваленко, 2014; І. Лисенкова, 2019; В. Синьов, М. Матвєєва, О. Хохліна, 2008; О. Шаповалова, 2009; Н. Сєромаха, 2013; Н. Шкляр, 2008), комунікативного розвитку особистості (І. Мартиненко, 2017; О. Проскурняк, 2015), системи корекційно-виховної роботи спеціального закладу освіти з метою забезпечення соціалізації дитини (О. Позднякова, 2021; М. Супрун, А. Висоцька, І. Тат'яничкова, 2014; І. Тат'яничкова, 2020; О. Хохліна, 2009). Разом з тим, аналіз спеціальної психологічної літератури доводить, що проблема вивчення особливостей емоційно-регулятивного компонента соціалізованості, що забезпечує відповідність поведінки людини соціальним вимогам і виявляється в адаптованості особистості, її сприйнятті, розумінні та оцінці власної особистості, здатності до вольової регуляції, не набула достатнього висвітлення та потребує подальшого дослідження. Особливу значущість проблема виявлення